

Simon Gábor

Egy keretalapú metaforaelemzés lehetőségei¹

Az azonosító konstrukció példája

Finding a new purpose for existing theories has (...) major benefits.
(Karen Sullivan)

Abstract

The paper aims at exploring and demonstrating the productivity of a semantic frame-based analysis of metaphorical meaning. It describes the notion of semantic frame, then it presents two frame-based models of metaphORIZATION (frame-shifting and constructional approach) in details. After the theoretical foundation a case study is carried out about the Hungarian metaphorical equative constructions. The realizations of the construction is investigated in the Hungarian National Corpus², resulting in an overview of the usage of the pattern. Finally, three occurrences of the sample are scrutinized relying on the data of the FrameNet database.

Keywords: semantic frame, metaphor, construction, analysis

1 Bevezetés

1.1 Problémafelvetés

Alig két évvel azután, hogy a kognitív metaforaelmélet ismertté vált, Charles Fillmore már utalt programadó tanulmányában arra, hogy a metafora kognitív jelentősége (azaz tapasztalatokról való kommunikáció más tapasztalati tartományok segítségével) összefüggésbe hozható az általa szemantikai kereteknek nevezett tudásstruktúrákkal összekapcsolásával (Fillmore 2006: 387).² A metaforizáció jelenségét a *keretkölcsönzés* (*frame borrowing*) terminussal ragadta meg, amely később *keretváltásként* (*frame-shifting*) vált ismertté a fogalmi integrációs elemzésekben (Coulson 2001), sőt, a metaforikus kifejezések mintázatainak konstrukciós leírására is megteremtékenyítőleg hatott (Sullivan 2013). Mégis, egyetérthetünk Karen Sullivannal abban, hogy bár a szemantikai keretek funkcionálása a metaforikus leképezésben régóta fel- és elismert jelenség, részletező kidolgozást még nem kapott (Sullivan 2013: 17), különösen nem a magyar nyelv esetében.

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH 129040 „A magyar nyelv igei konstrukciói. Használatalapú konstrukciós nyelvtani kutatás” című pályázata támogatta. A kutatás az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által kibocsátott ELTE TKP2020-IKA-06 sz. támogatói okirat alapján valósult meg.

² A tanulmány először 1982-ben jelent meg; a jelen dolgozatban egy későbbi újraközlésére támaszkodom.

Ebben a tanulmányban egy szemantikai keretekre alapozott metaforaelemzés lehetőségeit mutatom be, amelyben a keretek nem csupán mint tartós konceptuális struktúrák, hanem mint a metaforikus jelentés műveleti szerveződésében közreműködő sablonok is jelentőséggel bírnak. A keretalapú metaforaelemzés, amely módszertanilag Sullivan (2013) javaslatait követi, számos előnnyel bír. A nyelvi konstrukció üres helyeit szemantikai keretek összetevőivel, absztrakt komponenseivel hozza összefüggésbe, lazítva ezáltal a konstrukciós leírás merevségét, és teret adva a rugalmas értelmezhetőség, a dinamikus jelentésképzés szempontjának. Ezzel összefüggésben a tartományok helyett keretekre építő magyarázat a kognitív metaforaelméletben is váltást szorgalmaz: a fogalmi struktúrák általános de kevésbé részletező modellálása felől a pontosabb, részletezőbb elemzések irányába. A keretszemantikai adatbázis (amelyre az itt bemutatott elemzések épülnek) pedig hatékonyan egészíti ki napjaink korpuszalapú metaforakutatását, igazodva annak távolító perspektívájához és adatcentrikusságához.

A keretek strukturáló szerepére a magyar kognitív nyelvészek közül Kövecses Zoltán hívta fel a figyelmet a metaforikus blendek bemutatása során (Kövecses 2005: 271–278); az itt következő gondolatmenet tehát bizonyos értelemben a továbbgondolása ennek az észrevételnek.³ Örököse azonban e tanulmány tágabb tekintetben is az ünnepeelt munkásságának: arra kívánok rámutatni Kövecses Zoltán 2009-es tanulmányának a szellemében, hogy az egyes modellek a metaforakutatásban nem annyira egymás versenytársai, mint inkább a kiegészítői (Kövecses 2009). A szemantikai keretekre alapozott elemzés sem vezet el alternatív metaforafelfogáshoz a kognitív nyelvészetben belül, ám hatékonyan ráirányítja a figyelmet a metaforikus leképezések és a metaforikus implikációk kibontakozására (tehát a metaforikus jelentés dinamikus természetére), továbbá hidat képez a konceptualizációs megközelítések és a nyelvi szerkezetet a középpontba helyező, funkcionálisabb szemléletű leírások között.

Ennek a metaforikus híd-szerepnek a konkrét megvalósulását egy esettanulmánnyal szemléltetem. Azt vizsgálom, hogy egy specifikus nyelvi szerkezet, az azonosító konstrukció⁴ korpuszbeli megvalósulásai (például *Ez az egér egy hős!*, *Ez az április egy téboly*, *Ez az esemény egy kapaszkodó*) hogyan modellálhatók keretalapú elemzéssel, a FrameNet keretszemantikai adatbázisra⁵ alapozva. A konstrukciótípus melletti döntést két tényező indokolja: egyfelől ezzel is kapcsolódni kívánok a Kövecses Zoltán által megkezdett hagyományhoz; másfelől e konstrukciónál van a legnagyobb mozgástér elméletileg a metaforikus jelentés kialakításához, éppen ezért itt bizonyul igazán termékenynek egy keretalapú magyarázat.

A továbbiakban először bemutatom, miként alkalmazták korábban a szemantikai kereteket a metaforikus jelentés magyarázatában (1.2). Ezt követően kitérek az esettanulmányban vizsgált konstrukcióra (2.1), a nyelvi adatok gyűjtésének módjára, valamint a vizsgált konstrukció

³ Újabb tanulmányában Kövecses Zoltán arra is kísérletet tesz, hogy a kereteket viszonyba hozza más konceptuális struktúrákkal (tartományokkal, mentális terekkel és képi sémákkal), integrálva a fogalmi reprezentációs erőforrásokat a fogalmi metafora többszintű modelljébe (Kövecses 2017). Noha a jelen tanulmányban bemutatott megközelítés nem a fogalmi metafora modellálását tűzi ki célul, hanem a metaforikus jelentés konstrukciókra alapozott leírásához ad javaslatokat, sok tekintetben kapcsolódik Kövecses Zoltán kezdeményezéséhez (l. például a keretek és a tartományok szemantikusságának eltérő mértéke), és általában véve ugyanúgy a korábban elkülönülő, egymás alternatíváinak számító modellek összekapcsolásában érdekelt, mint a többszintű konceptualizációs magyarázat.

⁴ A szerkezet megnevezésének pontos fordítása inkább „egyenlősítő” konstrukció lenne, (l. *equative construction or equation*, Langacker 2008: 523–524), vagy körülírással „NP van XP formájú kopula konstrukció” (Sullivan 2013: 104–110). Ugyanakkor a szerkezet egy azonosító magmondatséma megvalósulása (Imrényi 2017: 711–712), ez indokolja a terminológiai döntést.

⁵ <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/> (Utolsó elérés: 2021.01.26.)

korpuszbeli gyakoriságára (2.2). Majd néhány példán keresztül részletezem a korpuszból nyert adatok keretalapú magyarázatát (2.3). A tanulmányt a legfőbb következtetések összefoglalása zárja (3).

1.2 Szemantikai keretek a metaforák magyarázatában

1.2.1 A szemantikai keret fogalma

A szemantikai keret olyan tudásstruktúra, amely szituációs tapasztalatokból és azok tartós reprezentációjából áll, és amely holisztikusan szerveződik: elemeinek, összetevőinek megértéséhez az egész struktúrát meg kell érteni, s ha egy komponens aktiválódik a megértés során, a teljes keret elérhetővé válik az elmében (Fillmore 2006: 373–374). A nyelv kifejezései a keret-szemantika kiindulópontjából tekintve kategorizációkat reprezentálnak, a kategóriák pedig helyzetekben válnak motiválttá. Fillmore (2006: 383) klasszikus példáját továbbgondolva, a magyarban *partnak* nevezünk minden olyan térséget, ahol természetes (álló vagy folyó)víz érintkezik szárazfölddel; ha azonban ezt a területet a vízfelület felől kívánjuk megfigyelhetővé tenni, inkább a *főveny* szót alkalmazzuk.⁶ Vagyis ugyanazt a területet a diskurzusvilágban különböző módokon tehetjük hozzáférhetővé magunk és a beszédpartnereink számára, ha más és más kerethez horgonyozzuk le. A keretek tehát olyan kategóriarendszerek, amelyek összhangban vannak valamely motiváló kontextussal. A nyelv kifejezései pedig hozzáférést kínálnak a keretekhez (és rajtuk keresztül a kontextusokhoz), ezzel a diskurzusvilág egy részének kategorizációját kezdeményezik, miközben elnyerik jelentésüket ebben a folyamatban. A keretek egyrészt arról adnak információt, hogy a nyelvközösség miért tartotta szükségesnek egy-egy kategória kialakítását és megnevezését (milyen okból veszünk alkalmazásba magyar nyelvű beszélőkként két kifejezést is egy terület megnevezésére); másrészt arról, hogy az aktuális diskurzusban miért használja a megnyilatkozó az adott kifejezést.

A szemantikai keret mindezek alapján nem egy tudástár, amely mintegy hordozza a kifejezés jelentését, sokkal inkább egy motivációs bázis, amely értelmet ad az adott kifejezés adott beszédhelyzetben való használatának. A keretekkel operáló elemzés voltaképpen annak a dinamikus jelentésképzési folyamatnak a leírására vállalkozik, amelyet Ronald Langacker *konstruálásnak* nevez a kognitív nyelvtanban (Langacker 2008: 43). Ha például egy hím medvefókára az *aggregény* kifejezéssel irányítjuk a figyelmet, utalva arra, hogy nincs partnere a párosodási időszakban (Katz & Fodor 1963: 187 példája nyomán), akkor az emberi közösségekről és a párválasztási szokásokról, konvenciókról kialakult tudásunk keretéhez kapcsoljuk a szóban forgó állati populáció belső viszonyainak feldolgozását. Azaz átvisszük az egyik kerettel asszociálódó nyelvi kifejezést egy új helyzetre, támaszkodva arra, hogy a befogadó is felismeri az átvitel lehetőségét (Fillmore 2006: 387). Ez a példa már a keretek kölcsönzésének, átvitelének jelenségén keresztül szemlélteti a keretszemantikai megközelítés produktivitását a jelentésképzés magyarázatában.

⁶ Az Értelmező Kéziszótár alapján a *part* elsődleges jelentése 'Szárazföldnek vízzel határos része, széle.' Ezzel összevetve a *főveny* másodlagos jelentése 'olyan part, hely', ahol 'a víz fenekén és partján: finom szemcséjű homok(os talaj)' (elsődleges jelentés) található. A szótári jelentésadás tehát alátámasztja a keretekre vonatkozó intuitív megállapítást. Ugyanakkor szükséges azt is megjegyezni, hogy a *part* és a *főveny* közötti perspektíva-különbség nem feltétlenül jelenik meg a magyar nyelv kifejezéseiben: *partra szállunk* (a vízfelület felől), és *lemegyünk a partra* (a szárazföld felől). Köszönöm a tanulmány anonim lektorának ezt az észrevételt, miként alternatív példajavaslatát is: a *part* és a *szél* megkülönböztetését a sportpályán (vö. *partvonal* a nézőtér felől, illetve *szél* a pálya felől).

A keretek azonban nem csupán motivációs bázisként, hanem adatstruktúrákként is közreműködnek a megismerésben. A fogalmat elsőként a mesterségesintelligencia-kutatásban alkalmazó Marvin Minsky meghatározásában a sémaszerű reprezentáció, amelyben az ismeretek üres helyekként (*slot*) és az azokat kitöltő elemekként (*filler*) szerveződnek (Minsky 1975, 1. még Glasgow & Papadia 1998). Az egyes tapasztalati szituációk szaliens összetevői absztrahált, tipikus tényezőkként és az azokat specifikáló értékeként is reprezentálódnak. Ahogyan Coulson (2001: 19) fogalmaz,

[e]gy keret aktiválása elvárásokat kelt a kontextus fontos aspektusaival kapcsolatosan azáltal, hogy az alanyt az üres helyek kitöltésére készíti az elérhető információk alapján. Továbbá, a keretek valódi ereje a *default értékek* használatából ered, amelyek minden egyes üres hely esetében a legtipikusabb és/vagy leggyakoribb kitöltőkből állnak.

Belátható, hogy a keretalapú reprezentáció egyszerre biztosítja a meglévő tudás rugalmas alkalmazását a konkrét helyzetben, valamint a helyzetek közötti hasonlóságok és különbségek felismerését és kiaknázását. Noha az emberi és az állati csoportok sok szempontból eltérő viselkedési elvek és normák mentén szerveződnek, a párválasztás és a közösségben betöltött szerep tekintetében az embereknél megtapasztalt tipikus helyzetek (és az azokra épülő keretek) alapján szalienssé válhatnak az állatvilágban megfigyelhető események tényezői is. Így azok mint üres helyek alapbeállítású (azaz default) kitöltése motiválttá teszi egy medvefőka agglégény mivoltát.

1.2.2 Szemantikai keret és metaforikus jelentés

Talán az itt csak felvázolt példák is alátámasztják, hogy egy keretekre épített metaforamodell mind a hétköznapi tapasztalatok és a figurativitás szoros kapcsolatáról, mind az utóbbi kreatív potenciáljáról számot tud adni. Ezt a lehetőséget többféleképpen is kiaknázta a kognitív nyelvészet az elmúlt évtizedekben. A továbbiakban ezekből mutatok be két irányt.

1.2.2.1 Keretalapú fogalmi integráció

A szemantikai keretek és az analogikus jelentésképzés kapcsolatát Douglas Hofstadter és Liane Gabora vetette fel 1989-ben, legalábbis a *keretvegyülés (frame blend)* terminust ők alkalmazták először hibrid konceptualizációk megnevezésére (Hofstadter & Gabora 1989: 420–421). Javaslatauk értelmében akkor keletkezik keretvegyülés, amikor a megismerő elme két elkülönülő helyzetet vagy jelenetet elegyít úgy, hogy egy hibrid szituációt alakít ki mindegyik helyzet aspektusainak összeillesztésével. Szemben az analógiával, amelyben a két keret elemei egyszerűen megfeleltetődnek egymásnak, keretvegyülés esetén létrejön egy új reprezentáció, amelybe az eredeti helyzetek egy-egy eleme kerül csak át. Sőt, ha az egyik keret domináns, az fogja meghatározni a hibrid keret struktúráját (miként az emberi párválasztási szcenárió az állati viselkedés megfigyelése során), a kevésbé domináns keretből pedig csak néhány elem kerül át (mint például egy konkrét példánya az adott állatfajnak).

Ebben a megközelítésben a szemantikai keret egyszerre háttérstruktúrája, forrása és közege is a jelentésképzésnek, ami megnehezíti a modell konzekvens alkalmazását elemzésekben. A szemantikai ugrások elmélete (Coulson 2001) részletezi és pontosítja az eredeti elképzelést: a jelentésképzés során kereteket aktiválunk, elemeiket és a köztük lévő viszonyokat azonban mentális terekben hozzuk egymással kapcsolatba. A folyamat során tehát nem meglévő kerete-

ket egészítünk ki újabb információkkal, hanem az aktivált keretek struktúráit integráljuk egymással és a kontextuálisan elérhető ismeretekkel (Coulson 2001: 29–30). Ezt a dinamikus műveletsort nevezi a szerző szemantikai ugrásnak, amely egyszerre érvényesíti a keretek statikuságát és a jelentésalkotás flexibilitását; másként fogalmazva, a hagyományos keretalapú rendszer magyarázó potenciálját összekapcsolja (és egyúttal fokozza) a leképezések, a fogalmi integráció és a keretváltás műveletével.

A szemantikai ugrás modellálásához Coulson (2001: 35) különböző kerettípusokat különít el: Minsky alapján entitások tulajdonságait reprezentáló objektumkeretekről, Fillmore kapcsán helyzetekhez kötődő igei keretekről, Schank és Abelson nyomán temporális szekvenciákat reprezentáló szkriptekről, illetve Sanford és Garrod munkájára hivatkozva eseményszekvenciákat leíró szituációs keretekről is beszél. Ez a részletező leírás lehetővé teszi a keretváltás összetett modellálását (Coulson 2001: 62): olyan szemantikai újraelemzéseként, amelyben a jelentés egy új keretre képeződik le, miközben megőrzi az eredetileg aktivált keret(ek) szerkezetének egy részét is. A nyelvhasználó az egyik keret üres helyét egy másik keret elemével tölti ki, vagy teljesen új keretet alakít ki, amely ugyanakkor kongruens egy másik kifejezés által aktivált fogalmi reprezentációval. Nyelvi és szituációs kontextustól függően a keretváltás megvalósulhat tehát keretek üres helyeinek újszerű kitöltésével (a nyelvi közlés és/vagy a beszédhelyzet által előhívott tudás alapján) vagy új keret kialakításával is. Ennek a komplex folyamatnak biztosítanak közeget a mentális terek Coulson modelljében. A szemantikai ugrások elméletének egyik fontos hozadéka a metaforakutatás számára annak a felismerése, hogy a metaforikus jelentés háttérében a forrástartomány szemantikus szerkezetének a céltartományra történő egyszerű importálása helyett keretek dinamikus interakciója és részleges integrációja, sőt, bizonyos esetekben új keretek létesítése megy végbe. Ez a felismerés az azonosító konstrukció elemzése során nyeri el majd igazi jelentőségét.

Összegezve az eddigieket, megállapíthatjuk, hogy a szemantikai keretekre alapozott konceptualizációs megközelítés szofisztikáltabb elemzéseket tesz lehetővé, mint a tartományok közötti leképezés modellje. További előnye, hogy a keretkölcsonzés, illetve keretváltás műveletei mentén skaláris leírását adja a figuratív jelentés kialakulásának. Miként Kövecses Zoltán (2005: 271) felhívja rá a figyelmet, egy keret üres helyeinek (szerepeinek) más keretek kitöltőivel (értékeivel) való specifikálása még nem eredményez önmagában emergens jelentést, és így figurativitást sem kezdeményez feltétlenül. Egy medvefóka-közösség esetében is beszélhetünk *családokról*, amennyiben a közvetlen vérségi leszármazás és az utódgondozás szaliens tényezőit az aktuális főkapéldányokkal asszociáljuk. A metaforikus jelentés intenzitása ebben a megközelítésben tehát összefüggésbe hozható a keretek közötti interakció mértékével és az alapbeállítású értékektől való eltávolodással. Az *aggregény medvefókák* szerkezet feldolgozása például nem egyszerűen két objektumkeret összekapcsolását teszi szükségessé, hanem az állatok közösségi viselkedésének újraértelmezését egy humán társas viselkedési szcenárió mentén, amely ugyanakkor megőrzi a fókákról aktivált tudás egy részét is (vö. *Amikor már nem aggregények, átköltöznek a másik öbölbe.*).⁷ Juha Vainio finn dalszövegíró bajuszos fókáról írt dalában pedig (*Vanhojapoikia viiksekkäitä ’bajuszos aggregények’*),⁸ amelyben Nestori Miiikulainen és egy fóka aggregény sorsa kapcsolódik össze, a keretek közötti váltás egészen új keret létrehozását eredményezi.

⁷ A példa forrása: <http://nzperx.blogspot.com/2011/01/wellingtoni-fokak.html?m=1> (utolsó elérés: 2021.01.26.)

⁸ A dalszöveg angol fordítása megtalálható ezen a címen: <https://lyricstranslate.com/en/vanhojapoikia-viiksekk%C3%A4it%C3%A4-old-moustachy-fellows.html> (utolsó elérés: 2021.01.26.)

1.2.2.2 Keretalapú konstrukciós leírás

Miközben egyértelműnek tűnnek a szemantikai keretekre építő magyarázatok előnyei a tartományközi leképezés modelljével összevetve, nem világos a tartomány mint reprezentáció szerepe Coulson elméletében: noha utal arra (l. Coulson 2001: 20. oldal lábjegyzete), hogy a *keret* terminust átfogóan alkalmazza a fogalmi struktúrák egy készletére (beleértve a forgatókönyvet, a sémát, a jelenetet és az idealizált kognitív modellt), később e készlet elemeit kerettípusokként különbözteti meg, a tartományt (amely a kognitív nyelvészeti metaforaelemzésekben kanonizálódott) pedig nem említi.

Ezt az ellentmondásos helyzetet oldja fel Karen Sullivan konstrukciós megközelítése (Sullivan 2013), amely egyfelől sok tekintetben hasonlít Coulson elméletére, másfelől azonban a keretek és a nyelvi szerkezetek kölcsönös viszonyát jobban a figyelem előterébe helyezi. Míg Coulson a mentális tereket tekinti a metaforikus jelentésképzés közegének, azaz olyan közvetítő struktúráknak, amelyek átmenetet képeznek a statikus keretek és a dinamikus kontextuális jelentés között, Sullivan a tartományokra osztja ki ezt a szerepet. Meghatározásában a tartomány azokra a kognitív struktúrákra vonatkozik, amelyek közreműködnek a metaforikus leképezésben; tartalmaz tehát minden olyan szemantikus információt, amely potenciálisan elérhető egy metaforikus leképezés során, ugyanakkor nincs semmilyen létmódja a metaforikus jelentésképzés keretein kívül (Sullivan 2013: 22–23). A szemantikai keretek komponensekként jelennek meg a tartományokban: az utóbbiak több keret struktúráját kombinálhatják, megszervezve a keretek üres helyeinek, más terminussal szerepeinek kapcsolatát és azok specifikálását, azaz kitöltésüket. Maguk a keretek közvetlenül aktiválódhatnak a nyelvi kifejezések feldolgozása során (ekkor profilálttá válnak a tartományon belül, és aktívabb következtetési műveletek kiindulópontjai lesznek, vagyis jobban meghatározzák a kibontakozó jelentést), de a tartomány asszociatív úton is aktiválhat további, nem profilált kereteket (Sullivan 2013: 25).

Ebben a modellben tehát bizonyos keretek összekapcsolódása, integrációja már az egyes tartományokban megindul, azáltal, hogy azok szerepei, üres helyei azonos módon válnak kitöltötté. Az *aggregény* főnév angol megfelelője például közvetlenül előhívja a *Personal_relationship* keretet,⁹ amelynek üres helyei (szerepei, vagy a FrameNet terminusával elemei) a társas viszonyban érintett partnerek. Következésképpen a keret aktiválása egyúttal más társas viszonyokat (például HÁZASSÁG, ELJEGYZÉS, SZERELEM, BARÁTSÁG, SZAKÍTÁS és így tovább) is hozzáférhetővé tesz a keret által motivált fogalmakként, ezáltal további potenciális partnerek szerepei is megjelennek a tartományban. A keret asszociálja továbbá a *Relations_between_individuals* keretet is, amely egyének szimmetrikus vagy aszimmetrikus kapcsolataként definiálható. A diskurzus világában megfigyelt entitás (ez esetben a medvefőka) tehát nem egyetlen keret egyetlen üres helyét tölti ki, hanem közvetlenül profilált és asszociatív úton előhívott keretek megfeleltethető helyeit/szerepeit specifikálja: a párkeresés kulturális sémái, a partner nélküli egyének sajátos közösségbeli pozíciója (a társ potenciális, ugyanakkor specifikálatlan jelenléte a reprezentációban), illetve a párkapcsolat mint tartós érzelmi viszony képezi a medvefőka-közösség társas kapcsolatainak fogalmi bázisát. Az azonosság elve alapján egyazon kitöltő töltheti ki különböző keretek üres helyeit, és ez a kapcsolódás a céltartományban is megmarad, tehát a metaforikus forrás kereteinek összetett szerveződése a céltartományban is megmarad. A forrástartományok szerepét Karen Sullivan (2013: 28) így összegzi:

⁹ A kereteket a keretszemantika konvenciói szerint Courier new betűtípussal különítem el. A keretekre vonatkozó információk forrása minden esetben a FramNet adatbázis.

[a] metafora bemeneti tartománya tehát két alapvető funkciót valósít meg: megszervezi a különböző keretek azonosságokon keresztül kapcsolódó elemeit, és lehetővé teszi keretek olyan kapcsolatát, amelyben az egyik keret szerkezete elérhető a másikén keresztül.

További előnye a keretekre alapozott modellalkotásnak, hogy az összehangolható a nyelv szerkezeteinek kognitív nyelvtani leírásával is, mégpedig a fogalmi autonómia és függőség konstruálásbeli tényezőivel. A függő szerkezetek nem írhatók le önmagukban, csupán egy vagy több autonóm szerkezet támogatásával: a dependens struktúrák tehát sematikusan utalnak autonóm struktúra(k)ra saját jelentésszerkezetükben kidolgozási helyeken keresztül (Langacker 2013: 199). Az igei jelentésszerkezet például sematikusan utal az igével szimbolizált folyamat résztvevőire, ezek a résztvevők elsődleges és másodlagos figurákként részleteződnek az autonóm nominális argumentumok révén egy konstrukcióban (l. Tolcsvai Nagy 2017: 320–327; autonómia és dependencia alkalmazására metaforikus kifejezések elemzésében l. még Simon 2016). Sullivan (2013: 31) a következőképpen adaptálja ezt a szempontot megközelítésében: a közvetlenül aktivált, azaz profilált keret üres helye/szerepe egyúttal kidolgozási hely a függő szerkezet szemantikai sémájában, amelyhez egy autonóm szerkezet jelentése rendel értéket, kitöltve így az üres helyet. Következésképpen a metaforikus forrástartomány egyúttal dependens szerkezetként jelenik meg a nyelvi közlésben, amelyet a céltartomány autonóm szerkezetként specifikál. Megítélésem szerint ez biztosítja egyfelől keretek (és tartományok) interakcióját a metaforikus jelentésképzésben, másfelől a konceptuális háttér és a nyelvi előtér szoros kapcsolatát a leírásban.

A keretszemantikai metaforamodellek előnyei a következőképpen foglalhatók össze.

- A szemantikai keretek mentén pontosabban feltérképezhetők a metaforikus jelentés háttérében álló mentális reprezentációs struktúrák. Ezzel (továbbá a FrameNet adataival) csökkenthető a kognitív metaforaelemzés heurisztikus jellege.
- A keretek struktúrája (üres helyek/szerepek és kitöltők/értékek), továbbá kapcsolódásuk és reorganizációjuk a műveleti leírást is részletesebbé teheti, pontosítva egyfelől a megfelelések kialakulását (általános és egyirányú leképezés helyett specifikus és interakciós kapcsolatokra mutathat rá), másfelől a metaforában rejlő potenciális implikációk körét. (Ezen alapul vélhetően a keretek és a fogalmi integráció összekapcsolása a modellalkotásban.)
- Nyitottá teszi a konceptualizációs elemzéseket a nyelvi szerkezetek leírása felé, illetve lehetőséget biztosít a hagyományos metaforaelméletben elkülönített területek (fogalmi gondolkodás és nyelvhasználat) integrálására, egyúttal megkerülhetővé teszi e területek prioritásának megállapítását is (hiszen a keretek és az azokat előhívó kifejezések kapcsolata kölcsönös).

A tanulmány hátralévő részében a keretalapú metaforaelemzés lehetőségeit próbálom ki a magyar nyelv specifikus metaforakonstrukciójának bemutatásában. Jóllehet a magyar nyelvre nincs kidolgozva keretszemantikai adatbázis, az itt következő elemzések előfeltevése, hogy a szemantikai keretek korpuszalapú leírása, vagyis a FrameNet adatai alkalmasak arra, hogy magyar példák metaforikus jelentésének szerveződését is legalább részlegesen feltárhassuk (nyelv- és kultúraspecifikus következtetések nélkül természetesen).

2 Esettanulmány a magyar azonosító metaforikus konstrukcióról

Az azonosító vagy kopula konstrukció¹⁰ (ez $a[z]$ X_{NP} egy Y_{NP}) két szempontból is alkalmasnak tűnik a keretekre építő elemzés próbájaként. Egyrészt a konstrukciót nem jellemzi a metaforikus tartományok összetett keretstruktúrája, azaz nem aknázza ki intenzíven a keretek összekapcsolásában rejlő szemantikai potenciált, másként fogalmazva alulspecifikált keretstruktúrája van (Sullivan 2013: 107).¹¹ Ez a látszólagos hátrány azonban – ami nem a keretalapú, hanem a konstrukciós magyarázat számára okoz nehézséget – más tekintetben előny. Noha a kopula konstrukció önmagában nem profilál szemantikai keretet, továbbá a keretek kapcsolódási lehetőségeit nagy mértékben a kontextus határozza meg, ez ugyanakkor a konstrukcióba kerülő kifejezések által előhívott (és az azokkal asszociálódó) keretek nyitottabb és rugalmasabb alkalmazásba vételét biztosítja, tehát nagyobb teret enged az implikált jelentéseknek.¹² Úgy is fogalmazhatunk, hogy az elemzőnek nem kell bonyolult keretkapcsolatokat tételeznie, ehelyett fókuszálhat két keret lehetséges kapcsolódási mintázataira, és az ezeken keresztül aktiválódó további asszociációkra. Éppen ez jelenti a konstrukció másik előnyét az esettanulmány számára: önmagában egy fogalmi metafora nyelvi reprezentációja (Sullivan 2013: 107), ezért a tartalmas elemzés hatékony szemléltetése is egyúttal a keretalapú magyarázatoknak.

2.1 A konstrukció szemantikai jellemzői

A konstrukció alulspecifikáltsága arra vezethető vissza, hogy pusztán egy igen sematikus folyamat keretét aktiválja (amelynek a magyarban nincs is közvetlen előhívója jelen időben és kijelentő módban, lévén ekkor nem tartalmaz a konstrukció kopulát), amelynek a résztvevőjét mint üres helyet tölti ki a magmondat nominális (prototipikus sorrendben a második nominális komponense a szerkezetnek; a konstrukció angol változatának általános jellemzésére l. Sullivan 2013: 104–105).¹³ Ez a kitöltés, más kifejezéssel értékadás kezdeményezi a metaforikus jelentés forrástartományi reprezentációját. Ugyanakkor a folyamat keret üres helyét a másik nominális komponens is kitölti, tehát a két specifikáció a folyamat üres helyén keresztül kerül analogikus kapcsolatba egymással.

Következésképpen ebben a konstrukcióban az azonosság viszonya nem egyazon kitöltő révén, hanem egyazon üres hely/szerep révén bontakozik ki. Úgy is fogalmazhatunk, hogy nem a konstrukcióban profilálódó keretek szerepei kapcsolódnak össze egyazon kitöltő mentén, hanem a kitöltők mint specifikus értékek között jön létre azonosító kapcsolat a folyamat keret sematikus résztvevői szerepén keresztül. És mivel a nominálisok, amelyek a keret üres helyét a jelentésképzés folyamatában specifikálják, maguk is kereteket aktiválnak, ily módon azok között nyitott interakció kezdeményeződik további asszociációs lehetőségekkel.

¹⁰ A szerkezet konstrukciós viselkedését a jelen tanulmányban nincs módom külön vizsgálat tárgyává tenni; ezen a ponton Sullivan leírását követem, a konstrukció fogalmának tematizálása nélkül. Ezért nem is kívánom adatokra építve igazolni a szerkezet konstrukció jellegét, azt mintegy preteoretikus kiindulópontként fogadva el.

¹¹ Ezzel magyarázható Sullivan szerint a konstrukció alacsony gyakorisága a szépirodalmi szövegekben és a nagy nyelvi korpuszokban egyaránt (l. Brooke-Rose 1985, Sullivan 2009, 2013: 107), amelyet a saját méréseim is alátámasztanak.

¹² Sullivan szerint mivel a szerkezet maga nem aktivál kereteket, hanem közvetlenül tartományokat hív elő, konstrukcióként nem eredményez erőteljes metaforikusítást. Ebből azonban egyrészt nem következik szükségszerűen, hogy az egyes nominálisok ne profilálnának szemantikai kereteket. Másrészt a tartományokon keresztüli, indirekt hozzáférés éppen a begyakorolt inferenciák hiányát és így a jelentésképzés nyitottságát eredményezi. Nem véletlen az sem, hogy a képi-szenzuális metaforák ideális megjelenítője (Sullivan 2013: 107).

¹³ A magmondat fogalmát a funkcionális kognitív mondatkeretben alkalmazom (l. Imrényi 2017).

A konstrukciónak alapvetően két változata van: a specifikáló (*János a Windows-szakértő*) és a predikációs típus (*János egy idióta* – a példák Sullivan 2013: 108 magyarított változatai). Míg a jellemző sorrend a céltartományi nominális – forrástartományi nominális az angol korpuszadatok alapján (Sullivan 2013: 105, 109), a specifikáló altípus más sorrendi változatban is lehetséges a megfigyelések szerint. A magyar nyelvű adatoknál nem vizsgáltam a sorrendiség variabilitását, azt azonban fontos megjegyezni, hogy azok az előfordulások, amelyeknél a metaforikus jelentés kialakíthatósága kérdésesnek bizonyult az elemzés során (például generikus, illetve kategorizációs olvasat is lehetséges, mint az *Ez az előterjesztés egy felhatalmazás*, vagy az *ez az ember egy bohóc* esetében, l. 2.2), a predikációs altípusba tartoznak.¹⁴

2.2 A konstrukció korpuszbeli előfordulása

A konstrukció megvalósulásait az MNSz2 korpuszából nyertem (Oravecz, Váradi & Sass 2014), többszörös szűréssel. Első lépésben a névmás + határozott névelő együttes előfordulásait kérdeztem le (kis és nagy kezdőbetővel, *a/az* alakváltozattal), majd a teljes mintán (373155 adat) négy szűrést hajtottam végre:

1. a találatnál két szónyi távolságra az *egy* határozatlan névelő szerepel a bal kontextusban (6747 előfordulás);
2. a találatot követő kifejezés főnév (1676 előfordulás);
3. a találat utáni harmadik szó a bal kontextusban főnév (302 előfordulás);
4. a találat utáni negyedik token a bal kontextusban központosítási jel (121 előfordulás).

A szűrések eredményeként előálló mintából manuálisan eltávolítottam az ismétlődő találatokat, továbbá a téves találatokat (mint amilyen az *Ez az esztendő egy egyházak – és általában az úgynevezett „klerikális reakció” – elleni nyílt harc kezdetét is jelentette*), így összesen 91 adattal dolgoztam végleges mintaként. Ebből az adatsorból professzionális intuícióra alapozva válogattam ki a metaforikus példányokat: minden azonosítást metaforikusként kezeltem, amely nem magyarázható sem általánosabb kategóriába sorolással, sem metonimiával. A kérdéses esetekben a nemzetközi metaforaelemzési eljárás (MIPVU, Steen et al. 2010) magyar nyelvre adaptált változatának (Simon és mtsai. 2020) szótáralapú jelentésegértelműsítési módszerét alkalmaztam. Ez a módszer biztosította, hogy az elemzés lehetőleg minden metaforikus vagy akként értelmezhető szerkezetet azonosítson.

Az előfordulások nagyobb része metaforizáció nélkül valósítja meg a konstrukciót, azaz nem metaforikus azonosító konstrukciónak tekinthető (például *Ez az üreg egy élettér*, *Ez az X egy játék*, *Ez az áru egy része*, *Ez az asszony egy példakép!*, *Ez az oldal egy hobbiblog*, *Ez az ember egy senki*). A szerkezetek az azonosítást kategóriába sorolásként, vagy metonimikus kiemelésen keresztül végzik el. Összesen 53 eset (a teljes minta 58,24%-a) nem metaforikus azonosítást valósít meg.

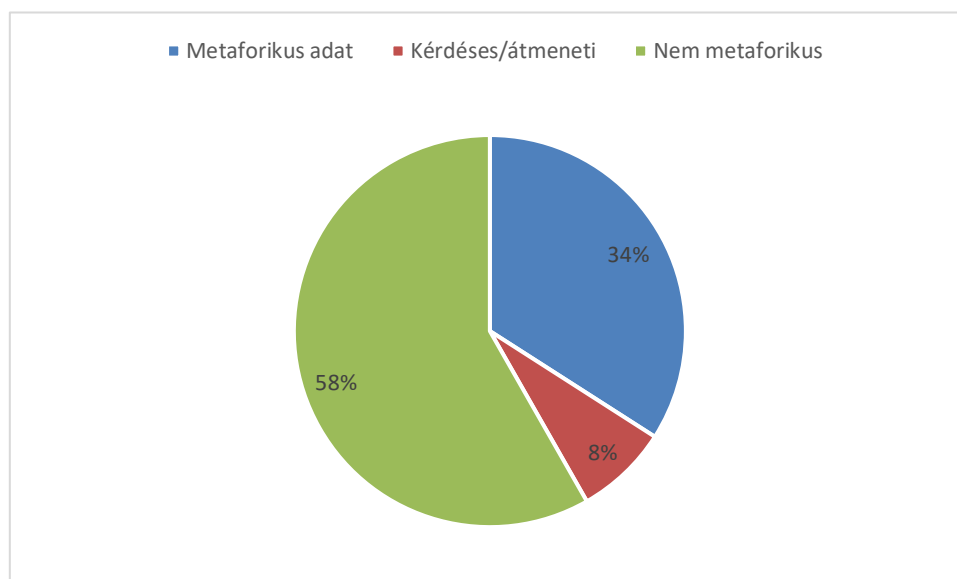
A mintában 31 olyan előfordulást azonosítottam (a teljes adatsor 34,07%-a), amely metaforikus jelentést kezdeményez. Mivel nem tételeztem éles határt metaforikus és nem metaforikus megvalósulás között, kérdéses, átmeneti példányokat is elkülönítettem, összesen 7 adatot (7,69%). Ezek közös jellemzője, hogy a második nominális többféleképpen is értelmezhető, és

¹⁴ A két változat megkülönböztetése rokonságot mutat az azonosító és a minősítő névszói állítmány megkülönböztetésével a magyar leíró nyelvészeti hagyományban (l. Lengyel 2000: 397), ezzel együtt folyamat keretet kidolgozó kifejezés szófajával (főnév vagy melléknév). Ezen a ponton azt érdemes megjegyezni, hogy a kategorizációs olvasat rendre főnévi, tehát azonosító állítmányoknál lehetséges, amelyek ugyanakkor a predikáció révén a minősítést is megvalósítják, mutatva a pusztán szófaji jellemzés elégtelenségét.

Simon Gábor:
Egy keretalapú metaforaelemzés lehetőségei. Az azonosító konstrukció példája
Argumentum 17 (2021), 604-621
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/31

ennek függvényében eredményezhet metaforikus és nem metaforikus olvasatot is a szerkezet feldolgozása. Például az *Ez az írás egy förtelem* esetében a magmondat utal az írásmű undort keltő jellegére,¹⁵ de nem egyértelmű, hogy ez a hatás fizikai, nyelvi és/vagy ideológiai tényezőkre vezethető vissza. Hasonló példa az *Ez az elképzelés egy rögtönzés*, amelyben a második nominális egyaránt vonatkozhat a rögtönzés cselekvésére és az így létrejövő szellemi produkumra,¹⁶ és míg az utóbbi olvasat egy általánosító kategorizációs aktus, az előbbi a cselekvési forgatókönyv aktiválása, illetve a művészi (például színházi) rögtönzés asszociálódása révén lehetővé teszi a metaforizációt is (amelyben az elképzelést megfogalmazója, illetve az elképzelésben szereplők egy rögtönzési folyamat ágenseiként jelennek meg).

Az alábbi diagram összegző ígéssel mutatja a nem metaforikus, az átmeneti és a metaforikus előfordulások mintabeli megoszlását.

2.3 Metaforikus azonosító konstrukciók keretalapú elemzése

Az itt következő kvalitatív elemzések példákon keresztül szemléltetik a szemantikai keretekre, közelebbről pedig a FrameNet adatbázis információira épített szemantikai modellálás termékenységét.¹⁷ Mivel az eddigiekben ismertetett megközelítések nem egységesek a tekintetben, hogy a keretek elemei és kapcsolódási mintázatai mentális terekben vagy tartományokban aktualizálódnak, és mivel ennek az eldöntése nem tűnik relevánsnak a keretalapú metaforaelemzés szemléltetése során, a továbbiakban elsősorban magukra a keretekre összepontosítok, nyitottan hagyva a modellalkotás azon aspektusát, vajon a keretek milyen további mentális

¹⁵ ÉKSz.² *förtelem*: „(Állítm-ként, msz-szerűen) Az, ami undort kelt.” Vö. *förtelmes* „1. Visszataszítóan undorító. 2. *tüzlő* Nagyon csúnya, rossz. 3. (hsz-szerűen) *tüzlő* Nagyon kellemetlenül.”

¹⁶ ÉKSz.² *rögtönzés*: „1. Az a cselekvés, hogy vmit rögtönöznek. 2. Az ezzel létrehozott szellemi alkotás, produkció.”

¹⁷ Minden keret megnevezése és szerkezetének leírása a FrameNet alapján történik (Utolsó hozzáférés: 2021.01.31.)

reprezentációs struktúrák közegében lépnek egymással interakcióba. (E kérdés megnyugtató megválaszolása kísérletes módszertant tenne szükségessé.)

Fontos továbbá megjegyezni, hogy az elemzések maguk is kísérletek, nem pedig kanonizált eljárások adaptációi. Kísérleti státusukat részben az adja, hogy a magyar nyelvre vonatkozóan ilyen jellegű elemzések még nincsenek kidolgozva. Részben pedig az, hogy maga az adatbázis, amelyre az elemzés épül, nem magyar, hanem angol szövegek annotálásával formálódott, ezért más nyelvre történő közvetlen alkalmazásának nincs kidolgozott metodológiai keretrendszere. Ám éppen az alábbi kísérletek motiválhatják egy ilyen keretrendszer, vagy akár egy magyar nyelvű FrameNet-verzió kialakítását.

A magyar szerkezetek esetében az azonosító konstrukció mindkét nominálására, pontosabban fogalmazva ezek angol ekvivalenseire lexikális egységként kerestem rá a FrameNet adatbázisban. A FrameNetben a keretekre és az azokhoz kapcsolódó lexikális egységekre is külön keresést lehet indítani, és mind a keretek, mind az egységek leírásában megtalálható a másik típusú struktúrára történő utalás, azaz a keretekenél a felület felsorolja a keretek által motivált lexikai egységeket, a lexikai egységeknél pedig az azokat motiváló kereteket. Ezen túlmenően keretek közötti hálózatos kapcsolatvizualizálására is lehetőség nyílik. A FrameNet nem tartalmazza az angol nyelv összes lehetséges kifejezését, ez pedig korlátozza az elemezhető magyar példák körét. Következésképpen itt olyan szerkezeteket választottam elemzésre, amelyek szemantikai keretei ekvivalenseken keresztül feltérképezhetők az adatbázis alapján.

Az elemzésben nem a nyelvi szerkezet konstituenciáját veszem alapul a keretek bemutatásakor, és nem is a fogalmi metafora forrás- és céltartomány sorrendjét, hanem a nominálisok lineáris elrendezését (más kifejezéssel a sorrendjüket mint kognitív ösvényt). Ennek egyik oka, hogy a keretek aktiválása a kifejezések feldolgozásának sorrendjében tételezhető, másfelől a konstrukció specifikáló altípusa lehetővé teszi a nominálisok sorrendjének megváltoztatását, ezért célszerűnek tűnik a konkrét korpuszbeli előfordulások szórendjét alapul venni.

2.3.1 Ez az autó egy katasztrófa

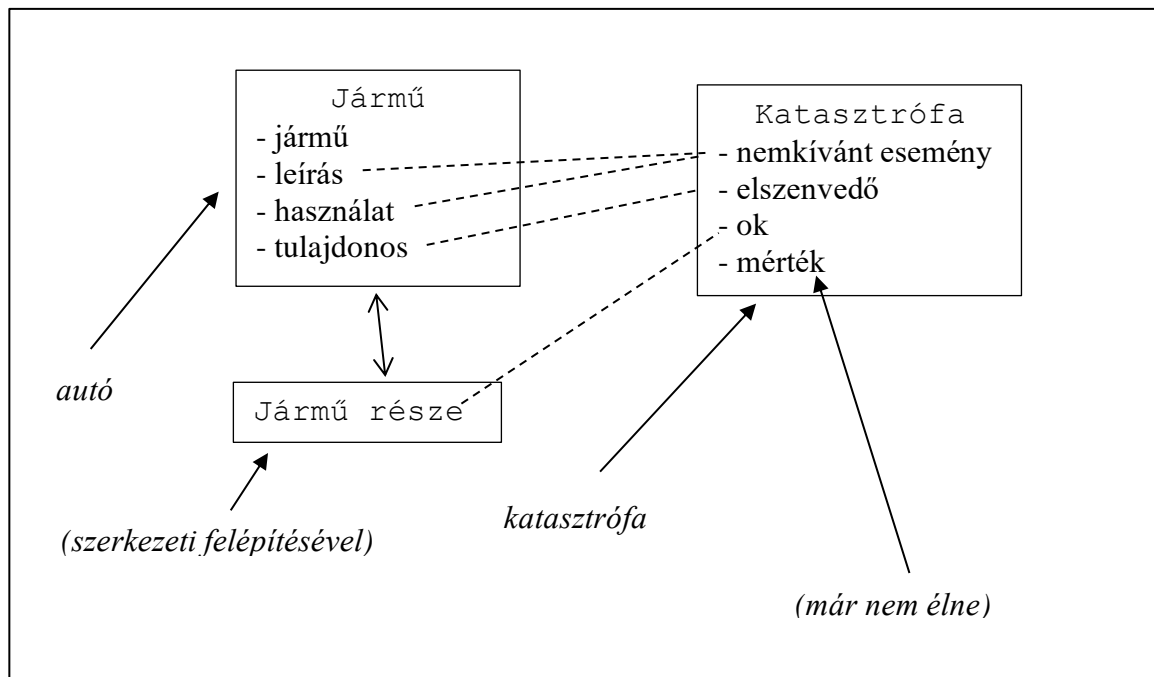
Az első nominális a *Vehicle* keretet teszi hozzáférhetővé, míg a második a *Catastrophe* keret által válik motiválttá, azaz egy entitást (*Artifact* fölérendelt keret) és egy eseményt (*Eventive_affecting* fölérendelt keret) leíró fogalmi struktúra kapcsolódik össze a jelentésképzés során. A járművekről való tudásunkban kiemelt elem maga a szállításra használt eszköz, de nem központi keretelemként jelenik meg többek között a jármű leírása (*Descriptor*), a használata (*use*) és a jármű tulajdonosa is (*Possessor*). Ezeket a szerepeket sajátos módon specifikálják a másik keret elemei. A katasztrófa keretének központi eleme, a nemkívánt esemény (*Undesirable_event*) egyaránt kitölti, értékkel ruházza fel a jármű leírását és a használatát is, anélkül, hogy pontosan meghatározná a szerkezet az esemény jellegét és a használat módját. Másként fogalmazva, a megértés során az autó használatba vételét nemkívánt eseményekkel társítja a konceptualizáló, és ez a jármű jellegét, értékelését is meghatározza. A katasztrófa keretének egy eleme egyszerre tölti ki a jármű keret két üres helyét is, ami egyaránt lehetővé teszi az autó használatának folyamatára és az autó állapotára vonatkozó értelmezést.

Mindkét keretnek vannak olyan elemei, amelyek nyelvileg nem dolgozódnak ki, de potenciális tényezői lehetnek a metaforikus jelentésnek: a katasztrófa elszenvedője (*Patient*) összekapcsolódik a jármű tulajdonosával, a katasztrófa oka (*Cause*) pedig asszociálódik a jármű keretéből elérhető újabb kerettel, a jármű részére vonatkozó reprezentációval

(Vehicle_subpart). Az első megfelelés egy klasszikus metaforikus implikáció: ha egy jármű katasztrófaként konceptualizálódik, akkor a katasztrófa kárvallottja a jármű tulajdonosa/használója. Lényeges, hogy ehhez az implikációhoz az elemzés nem intuitív módon, mintegy kumulálódó értelmezési művelettel és/vagy következtetéssel jut el, hanem a szemantikai keretek adatbázisának információi alapján. A második megfelelés pedig nyelvileg is realizálódik a közvetlen szöveggörnyezetben:

Komoly gondok vannak a Neon szerkezeti felépítésével. Ez az autó egy katasztrófa, ha valódi sofőr ült volna a tesztautóban, valószínűleg már nem élne. (#851355062)¹⁸

A szerkezeti felépítés profilálja a jármű részére vonatkozó keretet, amely ugyanakkor specifikálja is a katasztrófa keret ok elemét. A metaforikus azonosítást követő szövegrész pedig részletezi egyrészt magát a nemkívánt eseményt (a tulajdonos/vezető lehetséges halálán keresztül), másrészt a katasztrófális esemény mértékének (Degree) keretbeli elemét. A centrális megfeleléseket és az asszociációk, illetve a kontextuális információk révén kialakuló implikációkat a következő ábra foglalja össze.

Az ábra összegző jelleggel hivatott leképezni a keretek interakcióján alapuló összetett jelentésképzési folyamatot. A nyilak az előhívás, profilálás jelölői, a szaggatott vonalak pedig a keret-elemek közötti megfeleléseket mutatják. A kettős nyíl jelöli a keretek közötti további asszociációkat, tehát újabb (szorosan érintkező) keretek előhívását. Noha a jelentésképzés ilyen vizualizációja szükségképpen vázlatos és leegyszerűsítő, hatékonyan szemlélteti a metaforikus jelentés gazdag és strukturált fogalmi reprezentációs hátterét, és arra is utal, hogy a nyelvi szerkezetek miként működnek közre a figuratív jelentés kialakulásában.

¹⁸ A példa után zárójelben közölt azonosító az MNSz2 tokenjének (ez esetben a *katasztrófa* szövegszónak) a sorszáma, amely a példa pontos visszakereshetőségét szolgálja.

2.3.2 Ez az április egy téboly

Míg előző szerkezet az aktivált keretek többszörös kapcsolódására mutat példát, a második elemzés a hozzáférhetővé tett, de nem kitöltött üres helyek potencialítására épül. A hónapnév a naptári egység (*Calendric_unit*) keret mentén válik motiválttá, amelynek nem csupán az egység (*Unit*) elemét idézi meg: a viszonylagos idő (*Relative_time*) érték is specifikálódik a rámutató névmás révén. A második nominális metaforizációban betöltött szerepének elemzéséhez a mentális tulajdonság (*Mental_property*) keretet hívhatjuk segítségül:¹⁹ elemei közül profilálódik a főszereplő (*Protagonist*), aki a tulajdonsággal rendelkezik, illetve a viselkedés (*Behavior*) vagy gyakorlat (*Practice*), amelyben a tulajdonság megnyilvánul. A megszemélyesítő olvasatot az kezdeményezi, hogy a tébollyal jellemzett szereplőt a hónapnév specifikálja. Ugyanakkor nem merül ki ebben a metaforikus jelentésképzés.

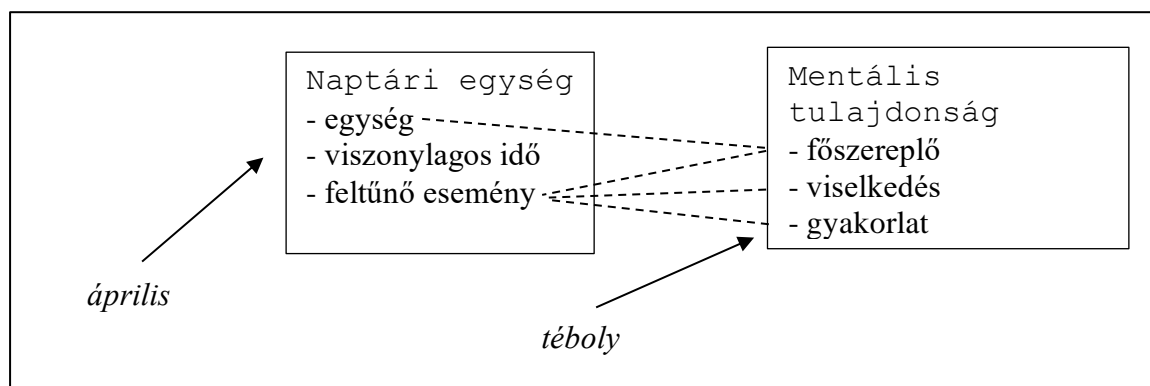
A viselkedés vagy gyakorlat keretelem²⁰ ugyanis előtérbe helyezi a naptári egység keretén belül a feltűnő esemény (*Salient_event*) elemet is anélkül, hogy azt értékkel ruházná fel a közlés. Vagyis valamilyen cselekvés(ek) mentén a hónap bizonyos eseményei szalienssé válnak, ugyanakkor csak annyi válik egyértelművé, hogy ezen események a tébolyra utaló viselkedésként/gyakorlatokként azonosíthatók, ám nem részleteződnek. Ennek kettős hatása lesz a megértés folyamatában: egyrészt elvárások keletkeznek a befogadóban arra irányulóan, hogy milyen történések motiválják a metaforikus minősítést; másrészt az események végrehajtói maguk is kitölthetik a mentális tulajdonság keretének protagonista elemét, metonimikus olvasatot alapozva meg ezzel. Tehát a szerkezet egyszerre teszi lehetővé azt a megszemélyesítő olvasatot, amelyben az április események aktív szereplőjeként ruházható fel a téboly tulajdonságával, és azt a metonimikus értelmezést is, amelyben az április olyan feltűnő eseményeknek ad időbeli közeget, melyek összességében a tébolyult viselkedés/gyakorlat megvalósítói. Egyszerűbben fogalmazva, a hónap tébolyult szereplőként léphet be a diskurzus világába, vagy éppen e diskurzusvilág szereplőinek megtébolyodását is kiválthatja a kontextus tényezőjeként. A közvetlen szöveggörnyezet mindkét értelmezést lehetővé teszi, bár a metonimikus olvasat vélhetően kisebb erőfeszítéssel alakítható ki.

Ez az április egy téboly. Apafi meszes hajjal szaladgál, azt mondja, liszt. Alig alszik. Megkért minket, segítsünk vasárnap, visszahálálja, hasonlóan. Mint igazi kis közösség. De hát ez se számít társadalmi munkának: téglavakarás Apafinál! (#19307942)

¹⁹ A *téboly*nak megfelelő angol nyelvű kifejezés (például *madness, psychosis*) nem szerepel lexikális egyéggént az adatbázisban, de a *crazy* ekvivalensre irányuló keresés hatékonyan bizonyult, ugyanis a keret mentális jellemzőkre utaló melléknévi és főnévi kifejezéseket egyaránt motivál.

²⁰ A FrameNet meghatározása szerint e két elem egyszerre nem lehet kitöltve a megnyilatkozásban: míg az első megfigyelhető tettekre vonatkozik, amelyekben az adott tulajdonság megnyilvánul, a második olyan tevékenységterületre, amelyben jellemző a főszereplőre a tulajdonság (például *jól vág az esze matekból*). Mivel az elemzett nyelvi szerkezetben egyik specifikáció sincs nyelviileg kidolgozva, az elemzésben nem kívánom eldönteni, melyik keretelem kerül előtérbe, sőt, éppen ebből a kettősségből ered a szerkezet elvárásokat keltő működőmódja.

A jelentés kialakításában tehát a két aktivált keret nem annyira elemeivel és azok gazdag kapcsolatrendszerével, mint inkább a részleges vagy éppen teljes kitöltetlenségből eredő elvárásokkal, valamint a többféle specifikáció lehetőségével működik közre. Ezt összegzi az alábbi ábra.

2.3.3 Ez az ember egy szemétláda

A harmadik példa a hétköznapi diskurzusokban gyakori, éppen ezért állandósuló és bizonyos értelemben kevésbé feltűnő (illetve első olvasatra kevésbé kreatív) metaforikus minősítés. A példa kiválasztását többek között éppen ez indokolta: amennyiben a keretalapú magyarázat ilyen kifejezéseknél is alkalmasnak bizonyul a metaforizáció részleteinek, illetve a metaforikus implikációknak a feltérképezésére, az a megközelítés hatékonyságát támasztja alá.

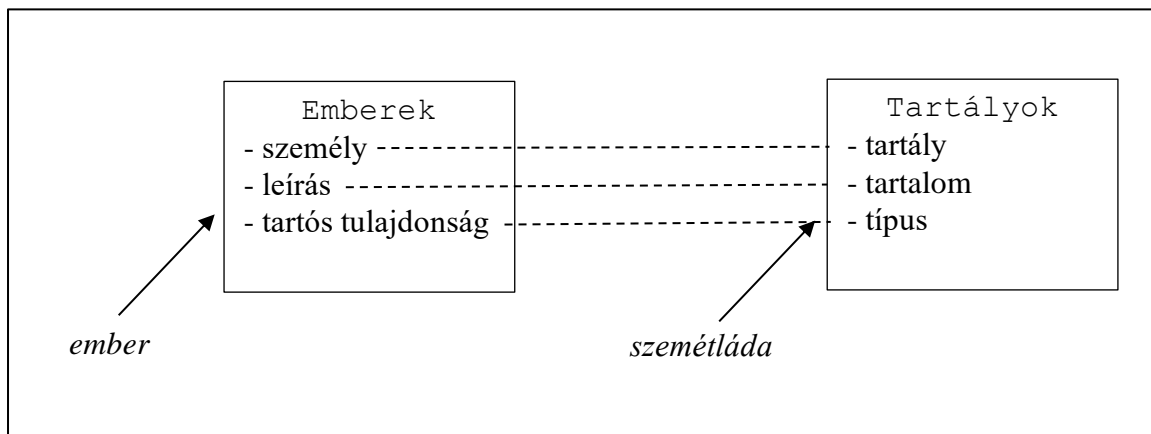
Az azonosító szerkezet két nominális két egyértelmű keretet profilál: az első az embereké (People), a második a tartályoké (Containers). Míg az elsőből a személy (Person) elem aktiválódik automatikusan (ez az egyetlen központi eleme a keretnek, minden további elem valamilyen specifikáció, mint például az életkor, az etnikum, az ismeretség kontextusa és így tovább), addig az összetett szó magának a tartálynak a profilálásán túl kitölti a tartály keret tartalomra (Contents), illetve típusra (Type) utaló elemét is: a *szemétláda* olyan tartály, amely (i) szemetet tartalmaz, vagy (ii) szemet tárolására való.

A második keret ilyen jellegű kidolgozottsága visszahat az első keret aktiváltságára, és előhívja annak két további elemét: egyfelől a leírását (Descriptor), amely az adott személy átmeneti jellemzését adja meg, másfelől a tartós jellemzőjét (Persistent_characteristic), amely egy pszichológiai vagy személyiségjegyet specifikál. Mindkét keret két-két alternatív eleme válik tehát hozzáférhetővé, ami hatással van a kibontakozó jelentésre is.

Ha ugyanis a tartály aktuális tartalma kerül a befogadói figyelem előterébe, akkor a metaforikusan jellemzett ember negatív minősítése a beszédhelyzet kontextusában áll fenn: gondolatai, szándékai értéktelenek és/vagy ártóak, káros jellegűek. Ám ha a tartály típusaként dolgozza ki a befogadó a specifikációt, akkor az illető tartós, a diskurzus világában a beszédhelyzettől függetlenül is meglévő jellemvonásaként azonosítható ártó, káros gondolkodásmódja és/vagy viselkedése. Érdekes módon a közvetlen szöveggörnyezet ezúttal sem zárja ki egyik értelmezési lehetőséget sem.

„Megkérdeztem tőle, hogy mégis hogy gondolta ezt, és követeltem, hogy kérjen bocsánatot. Ehelyett Favre támadott, és megfenyegette a családomat. Ez az ember egy szemétláda!” – nyilatkozta a férj. (#667591061)

A szövegrészben nevesített Favre felidézett viselkedése és az abból következtetésként levonható általános személyiségjegyek egyaránt implikálódhat a metaforikus azonosítás feldolgozása során, miként ezt a párhuzamos megfelelések mutatják az alábbi ábrán.

A szemantikai keretekre épített modellalkotás nem csak arra irányítja tehát a figyelmet, hogy egy begyakorolt, hétköznapi metaforikus kifejezésnek is részletezhető, többféle implikáció kezdeményező jelentése lehetséges, hanem azt is, hogy az értelemzési lehetőségek közötti választás összefügg a diskurzus társas viszonyairól, szereplőiről szerzett ismereteinkkel. A metafora pedig ezen a ponton már a kontextualizálás pragmatikai műveletének is lényeges összetevőjévé válik.

3 Összefoglalás

Ebben a tanulmányban arra tettem kísérletet, hogy bemutassam a szemantikai keretek alkalmazhatóságát a metaforikus jelentés elemzésében. A keretalapú megközelítésnek van hagyománya a nemzetközi kognitív nyelvészetben, noha az a hazai nyelvtudományban kevésbé ismert, miképpen maga a keretszemantikai kiindulópont sem igazán elterjedt. Ezért mindenekelőtt a szemantikai keretek fogalmát, a metaforikus jelentés elemzése szempontjából fontos aspektusait részleteztem, majd kitértem két keretalapú metaforamodellre: a keretek fogalmi integráción keresztüli interakcióját bemutató elméletre (amely megjelenik Kövecses Zoltán munkásságában is), továbbá a keretek konstrukciós aktiváltságát kidolgozó, funkcionálisabb szemléletű leírásra.

Nem volt célom egyik vagy másik szakirodalmi előzmény átvétele, illetve adaptálása a magyar példákra, éppen ezért az elméleti alapozást követő esettanulmányban arra törekedtem, hogy a szemantikai keretek bevonásának hozadékait, lehetőségeit emeljem ki. (Mindazonáltal, mivel a kiválasztott szerkezet konstrukciós viselkedést mutat, az esettanulmányt erőteljesebben áthatja a konstrukciós megközelítés, mint a keretváltás modellje.) A keretalapú magyarázatot alkalmazó elemzésekben az azonosító konstrukció metaforikus megvalósulásáiból emeltem ki három adatot, a konstrukció korpuszbeli előfordulásának feltérképezése és metaforikus példányainak kiszűrése után.

Az elemzések alapján a keretekre építő megközelítésmód előnyei a következők.

- A metaforikus jelentés konceptuális háttérstruktúráit nagyobb összetettségben mutatja be. Két tartomány helyett két vagy több profilált, illetve asszociált keret összekapcsolódásával magyarázza a metaforizációt, és a leképezések egyirányúsága helyett a keretek interakciójára helyezi a hangsúlyt. (E tekintetben a fogalmi integrációs elemzésekkel mutat alapvető rokonságot.)
- Csökkenti e konceptualizációs háttér feltárásában a heurisztikusságot és az elemzői intuíció szerepét azért, hogy a keretek leírását egy korpuszra épített, annotálás során kialakított keretszemantikai adatbázis információira építi.
- A keretek elemei közötti kapcsolatok vizsgálata révén pontosabb képet ad a metaforikus implikációkról, következtetésekről. Több potenciális olvasatot eredményez, és aktívan támaszkodik a szituációs és a textuális kontextus ismeretére.²¹
- Noha a konceptuális háttér modellálására vállalkozik, mindezt a nyelvi szerkezet leírásán keresztül valósítja meg, így nem eltávolítja, mint inkább közelíti nyelv és gondolkodás dimenzióját a metaforizáció kutatásában.
- A keretváltás, pontosabban a keretek között megvalósuló kidolgozási műveletek révén számot ad a diskurzus világában történő eligazodás pragmatikai folyamatainak egy részéről is.

A keretalapú magyarázatnak vannak hátrányai is, ezek így összegezhetők.

- Mivel a magyar nyelv vonatkozásában nem érhető el általános keretszemantikai adatbázis, a magyar példák elemzését is a FrameNet adataira kell építeni. Ez egyrészt egyértelműen korlátozza a vizsgálható szerkezetek körét, másrészt számolni kell a nyelvek közötti váltás következményeivel, így végső soron azzal a kérdéssel szembesíti az elemzőt a módszer, vajon mennyiben univerzálisak, illetve mennyiben nyelvspecifikusak az egyes keretek és az azokra épített metaforikus jelentések.
- Az elemzés a jelen kidolgozottságában nem épít sem a tartomány, sem a mentális tér kategóriájára (noha azok lényeges tényezők az előzménynek tekinthető modellekben), ezért bár csökkenti a leírás fogalmi apparátusát, a metaforikus jelentés műveleti kibontakozásáról nem ad megbízható képet. (Ez vélhetően kísérletes vizsgálatokkal lesz majd pótolható.)²²
- A keretek és elemeik részletező leírása nagyban növeli a modell összetettségét, ami tovább fokozódik, ha a FrameNet keretek hálózatát bemutató adatait is érvényesítjük a későbbiekben.

²¹ Fontos megjegyezni, hogy a keretalapúság nem feltétlenül az elemzés plauzibilitását fokozza, hiszen nem mutat fel gyökeresen új jelentéskalkulációs lehetőségeket, miközben az intuíción alapuló értelmezést mások számára is ellenőrizhető forrásokhoz horgonyozza le. Ily módon a keretszemantikai adatbázis bevonása inkább részletezi, pontosítja a metaforikus konceptualizáció bemutatását, anélkül, hogy új evidenciákat vonna be a kutatásba. Másként fogalmazva, a keretalapú elemzés nem attól lesz objektívebb, hogy maguk a keretek rögzítettek egy adatbázisban, hanem attól, hogy interszjektíve ellenőrizhető interpretációs stratégiákat tud bemutatni.

²² Kövecses Zoltán többszintű konceptualizációs megközelítése a tartományokat, kereteket és mentális tereket inkluzív sematikus hierarchia mentén mutatja be: a keretek kidolgozzák a tartományok egyes aspektusait, a keretek szerepeinek kiöltése pedig mentális terekben történik (Kövecses 2017: 326, 340). Ez a javaslat, amely egyébként Sullivan (2013) modelljével is összehangolható, hatékony kiindulópontnak tűnik a metaforikus jelentés fogalmi ontológiájának, szupraindividuális szintjének további empirikus vizsgálatához.

A javasolt elemzési módszer kevésbé előnyös oldala részben módszertani jellegű, amely a magyar nyelvre irányuló keretszemantikai kutatások kibontakozásával felszámolhatóvá válik. Fontos azonban, hogy a jelen tanulmány csak a felvetés igényével mutatta be a keretalapú elemzés lehetőségeit, így a korábbi elméletek adaptálása, reflektált integrálása, sőt, továbbfejlesztése még várat magára. Ám Kövecses Zoltán munkái e tekintetben is újabb inspirációkat adhatnak a következő években.

Irodalom

- Brooke-Rose, C. (1985): *A grammar of metaphor*. London: Secker & Warburg Ltd.
- Coulson, S. (2001): *Semantic Leaps. Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511551352>
- Fillmore, Ch. J. (2006): Frame semantics. In: Geeraerts, D. (ed.): *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 373–400.
<https://doi.org/10.1515/9783110199901.373>
- Glasgow, J. & Papadia, D. (1998): Computational Imagery. In: Thagard, P. (ed.): *Mind Readings. Introductory Selections on Cognitive Science*. Massachusetts: MIT Press Ltd, 157–205.
- Hofstadter, D. & Gabora, L. (1989): Synopsis of the Workshop on Humor and Cognition. *Humor* 2.4, 417–440.
- Imrényi, A. (2017): Az elemi mondat viszonyhálózata. In: Tolcsvai Nagy, G. (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó, 664–760.
- Katz, J. J. & Fodor, J. (1963): The Structure of a Semantic Theory. *Language* 39.2, 170–210.
<https://doi.org/10.2307/411200>
- Kövecses, Z. (2005): *Metaphor in Culture. Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511614408>
- Kövecses, Z. (2009): Versengő metaforaelméletek? „Ez a sebész egy hentes”. *Magyar Nyelv* 105, 271–280.
- Kövecses, Z. (2017): Levels of metaphor. *Cognitive Linguistics* 28, 321–347.
<https://doi.org/10.1515/cog-2016-0052>
- Langacker, R. W. (2008): *Cognitive Grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001>
- Langacker, R. W. (2013): *Essentials of Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Lengyel, K. (2000): Az állítmány. In: Keszler, B. (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 390–404.
- Minsky, M. (1975): Frame system theory. In: Johnson-Laird, P. M. & Wason, P. C. (eds.): *Thinking: Readings in Cognitive Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 355–376.
- Oravecz, Cs., Váradi, T. & Sass, B. (2014): The Hungarian gigaword Corpus. In: Calzolari, N., Choukri, K., Declerck, T., Loftsson, H., Maegaard, B., Mariani, J., Moreno, A., Odijk, J. & Piperidis, S. (eds.): *Proceedings of the ninth international conference on language resources and evaluation (LREC-2014)*. Reykjavik: European Languages Resources Association (ELRA), 1719–1723.

Simon Gábor:
Egy keretalapú metaforaelemzés lehetőségei. Az azonosító konstrukció példája
Argumentum 17 (2021), 604-621
Debreceni Egyetemi Kiadó
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/31

- Simon, G. (2016): A metaforikus jelentés nyelvtanvezérelt megközelítése. *Magyar Nyelvőr* 140.2, 178–199.
- Simon, G., Bajzát, T., Ballagó, J., Hauber, K., Havasi, Zs. & Szlávich, E. (2020): Az igealak köré szerveződő metaforák szerkezeti sajátosságai. In: Simon, G. & Tolcsvai Nagy, G. (szerk.): *Nyelvtan, diskurzus, megismerés*. Budapest: Eötvös Kiadó, 245–270.
- Steen, G. J., Dorst, A. G., Herrmann, J. B., Kaal, A. A., Krennmayr, T. & Pasma, T. (2010): *A Method for Linguistic Metaphor Identification*. From MIP to MIPVU. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/celcr.14>
- Sullivan, K. (2009): Grammatical constructions in metaphoric language. In: Lewandowska-Tomaszczyk, B. & Dziwirek, K. (eds.): *Cognitive Corpus Linguistics*. Frankfurt a. M.: Peter Lang, 57–80.
- Sullivan, K. (2013): *Frames and Constructions in Metaphoric Language*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/cal.14>
- Tolcsvai Nagy, G. (2017): Az ige jelentése. In: Tolcsvai Nagy, G. (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó, 310–352.

Dr. Simon Gábor
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
H-1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A.
simon.gabor@btk.elte.hu